

ЄВРОПЕЙСЬКІ ВІЗІЇ ОСМИСЛЕННЯ РАДЯНСЬКОГО СПАДКУ

Віталій Іванчишен

[рец.: Шльогель К. Археологія комунізму, або Росія у ХХ столітті. Реконструкція картини / пер. з нім. І. Витрикуш. Київ : Дух і літера, 2018. 120 с.]

Актуальною потребою української соціо-гуманітаристики є формування достовірного та об'єктивного образу України у світі, Європі зокрема. Чільне місце в цьому процесі посідають студії іноземних учених, що стосуються української тематики. Одним з таких науковців є К. Шльогель — професор історії Східної Європи в Європейському університеті Віадріна у Франкфурті-на-Одері (1991–2013). У 2016 році вийшов друком збірник його есеїв «Український виклик. Відкриття європейської країни», який мав значний резонанс в українському науковому дискурсі. К. Шльогель позначив основні маркери сприйняття України європейцями, на прикла-

ді українських міст окреслив культурні домінан-ти кожного з них, чітко висловив свою позицію щодо подій у нашій державі у 2013–2014 роках [докладніше див.: 2; 3].

У 2018 році було видано книгу «Археологія комунізму, або Росія у ХХ столітті. Реконструкція картини». Пропоноване видання підготовлено на основі лекції К. Шльогеля, прочитаної на запрошення фундації Карла Фрідріха фон Сіменса. З огляду на таку специфіку подачі інформаційно-фактологічного матеріалу, обсяг книги є доволі незначним, однак її змістове наповнення можна вважати концентрованим варіантом наукової візії К. Шльогеля щодо проблеми осмислення радянського минулого та спадщини [докладніше див.: 5¹]. Хоча автор у книзі розглянув здебільшого російську специфіку, утім, український вимір знайшов своє вираження, що робить видання значущим для вітчизняного читача.

Структура книги побудована за проблемним принципом, усі частини взаємозв'язані та націлені на поступове заповнення окремих лакун у вивченні радянського повсякдення на основі аналізу кожного з його маркерів у розрізі специфіки історичного етапу, зокрема до-воєнного чи післявоєнного періоду існування радянської держави.

У «Пролозі» автор обґрунтував доцільність обраного ним термінологічного апарату. Зокрема, К. Шльогель уточнив, що комунізм він розуміє як «радянський комунізм, тобто конкретну історичну формацію, особливий світ» [4, с. 12]. Професор інтерпретував поняття в канві повсякденної історії як укладу життя, побуту (рос. — «быт»), своєрідної життєвої форми. Не менш важливим для К. Шльогеля є поняття «життєсвіт» (*Lebenswelt*), яке він трактував як існу-

вання своєрідної системи радянського способу життя [4, с. 13]. Наявність численних проблемно-тематичних фотографій увиразнює авторську концепцію, створюючи додаткові можливості для «нового прочитання» повсякденних сюжетів радянської людини / спільноти.

У першій частині — «Око поета — “Півтора кімнати” Йосифа Бродського» — К. Шльогель охарактеризував явище «комунальна квартира» як суто радянське, представив його своєрідним винаходом епохи. «Комуналка» — тло, на якому проявляється специфіка співіснування кількох поколінь (переважно трьох) городян. При цьому вчений подав спогади Й. Бродського, як такі, що віддзеркалюють епоху: «Комуналка стає такою собі лабораторією людської поведінки за екстремально скрутних обставин» [4, с. 19]. К. Шльогель задумався над питанням, чому проблема комунальної квартири так і не стала предметом дослідження радянських учених, підкреслюючи появу наукового інтересу до неї лише в 1990-х роках, який не згасає й донині.

У другій частині — «*Common Places*, загальні місця, повсякденність» — професор концептуалізував питання «сповільнення і ускладнення елементарних життєвих процесів» повсякдення радянських громадян різноманітними засобами, специфічними для командно-адміністративної системи (надмірна бюрократія тощо) [4, с. 28]. Ведучи мову про «загальні місця» (за С. Бойм [докладніше див.: 1]), автор здійснив спробу дати читачеві емпіричний горизонт, його загальний образ і мотив. К. Шльогель торкнувся цілої низки маркерів радянського повсякдення: черг, монументів та площі, фотографій парадів і демонстрацій, відсутності кафе чи вільних місць у них (причому ці заклади могли бути без відвідувачів), приватної квартири з власною кухнею хрущовського часу, пакувального паперу, дефіциту товарів та їх обмеженого асортименту, специфіки радянської реклами. У розрізі аналізу «загальних місць» особливу увагу вчений приділив кухні — локації, де громадянин / родина проводили більшість часу, кухня постає як «акумулятор пам'яті, місце для вправлення в громадянській мужності» [4, с. 33]. На нашу думку, автору вдалося повністю

«зануритися» в радянську дійсність, показати її своєрідність як такої і в контексті історичного поступу ХХ ст. Про це хоча б побіжно свідчить такий висновок ученого: «загальні місця» є «видимою стороною життєвої форми», «життєвою реальністю, що стала сама собою зрозумілою» [4, с. 41].

У третій частині пропонованого видання — «Кінець епохи як привілейований момент пізнання» — К. Шльогель розмірковував над останнім періодом існування СРСР, при цьому наголошуючи на паралельному розпаді держави й суспільства. Знову ж таки крізь призму концепції «загальних місць», візуальним свідченням такого процесу, на думку автора, є продаж клейнодів і символів держави й колишнього життя «за безцінь на базарі — місці знецінення, приниження і знеслави» [4, с. 42].

Зміни, що відбулися, неминуче трансформували міський ландшафт, поступово надаючи йому сучасного вигляду. Водночас К. Шльогель слушно вишукував клубок протиріч, що виникли в ході процесів розпаду, проявляючи наївність ностальгійного синдрому. На думку професора, одним з показових нюансів є життя одночасно «у двох історичних періодах»: більшість живе у світі кінця ХХ — початку ХХІ ст. — світі міст і глобалізації, але при цьому численна група людей не змогла інтегруватися в новий уклад і продовжує жити минулим.

Найзначнішою за обсягом є частина «Археолог за роботою», у якій К. Шльогель здійснив спробу дешифрувати профілі матеріального світу повсякдення радянських громадян кількох поколінь. Послугуючись різними підходами систематизації об'єктів побутового життя радянської людини (алфавітний — в енциклопедичних виданнях; лінійний — у біографічних студіях), автор розглянув життєсвіт радянськості крізь призму «загальних місць». Окрім згаданих, професор визначив такі «загальні місця», як кордон та особливості його перетину, візуалізація історичних подій, засоби локальної історії (музеї-будинки чи музеї-квартири видатних осіб). Достатньо продуктивною видається спроба подати системно топографію радянсько-

го суспільства ХХ ст., показати поступовість її формування та релевантність трансформації просторово-символічного образу в дорадянському і радянському зрізах.

У наступних частинах — «“Мандрівка мапою Радянського Союзу” Великі будови комунізму» і «Топографія насильства» — К. Шльогель концептуалізував значення побудованих у 1920—1930-х роках індустріальних об'єктів у ракурсі змін культурного ландшафту та творення своєрідної нової «мапи» держави. За словами вченого, за короткий час відбулося «перетворення абсолютно незайманої природи в пейзаж заліза й сталі» [4, с. 89]. Однак автор слушно резюмував, що, дивлячись на будови і нові міста, які постали «з чистого аркуша», крім величі, відчувається примусова праця та невинні жертви режиму. Він зауважив, що «у підсумку йдеться про те, щоб людям, які зникли у турбуленціях історії <...> повернути їхні імена та обличчя» [4, с. 93].

У розділах «Ландшафти після битв. Реконструкція картини» та «Примара постімперського болю й агресія Постскрипту» К. Шльогель підбив підсумки свого дослідження, акцентуючи насамперед на тому, що суспільство поволі прощається з матеріально-символічним світом епохи. Професор, пояснюючи природу ностальгійного синдрому на пострадянському просторі, резюмував, що розпад СРСР став значним

викликом для суспільства, тому «існує велика спокуса, під впливом безконечно складної життєвої дійсності, вдатися до втечі: втечі у той добре знайомий світ минулого» [4, с. 106].

Концептуально цілісними видаються міркування й оцінки автора щодо анексії Криму в березні 2014 року, з погляду ідейно-образного резерву імперсько-радянської Росії. У контексті цього відбувається реанімація радянського минулого, з поверненням у культурний ландшафт окремих його маркерів (пам'ятників і монументів, кон'юктурних перейменувань тощо).

На завершення відзначимо ще одне слушне міркування К. Шльогеля: специфікою археологічного пізнання є те, що між дослідником і об'єктом виникає певна часова дистанція. Однак для «археолога» радянської епохи така відстань нівелюється, а подекуди пошукач може бути свідком того часу, учасником окремих подій. Це, з одного боку, накладає відбиток на об'єктивність та неупередженість наукового пошуку, однак, з другого, — дає змогу глибше проникнути в суть досліджуваного явища, «прочитати» сюжети і осмислити їх на якісно вищому емпіричному рівні.

Ознайомившись із пропонованим виданням, відзначимо, що в Україні поки немає подібних системних студій, не напрацьовано спеціальних методик, сам напрям осмислення радянського спадку перебуває лише на стадії становлення, що, вочевидь, актуалізує студії К. Шльогеля.

Примітка

¹ У вільному доступі є частина цього видання.

Джерела та література

1. Бойм С. Общие места. Мифология повседневной жизни. Москва : Новое литературное обозрение, 2002. 320 с.
2. Булкина І. Карл Шльогель. Український виклик. Відкриття європейської країни. URL : <https://krytyka.com/ua/reviews/ukrayinskyu-vyklyk-vidkryttya-ievropeyskoyi-krayiny>.
3. Європа в мініатюрі: як німецький історик відкриває Україну для європейців. URL : <https://>

hromadske.ua/posts/nimetskyi-istoryk-karl-shlogel-vidkryvaie-ukrainu-dlia-ievropeitsiv.

4. Шльогель К. Археологія комунізму, або Росія у ХХ столітті. Реконструкція картини / пер. з нім. І. Витрикуш. Київ : Дух і літера, 2018. 120 с.

5. Schlögel K. Das sowjetische Jahrhundert Archäologie einer untergegangenen Welt. 2017. 912 S. URL : http://www.beck-shop.de/fachbuch/leseprobe/20712533_Leseprobe_Schl%C3%B6gelDasowjetischeJH.pdf.

References

1. Boym S. (2002) *Obshchie mesta. Mifologiya povsednevnoy zhizni* [Common Places. Mythology of Everyday Life]. Moscow: Novoe literaturnoe obozrenie, 320 pp.
2. Bulkina I. *Karl Schlogel. Ukrayinskyi vyklyk. Vidkryttia yevropeyskoyi krayiny* [Karl Schlogel. The Ukrainian Challenge. The Opening of a European Country]. Available at: <https://krytyka.com/ua/reviews/ukrayinskyi-vyklyk-vidkryttia-ievropeyskoyi-krayiny> (Retrieved 31 August 2018).
3. *Yevropa v miniaturi: jak nimetskyi istoryk vidkryvaye Ukrayinu dlia yevropeytsiv* [Europe in Miniature: How a German Historian opens Ukraine for Europeans]. Available at: <https://hromadske.ua/posts/nimetskyi-istoryk-karl-shlogel-vidkryvaie-ukrainu-dlia-ievropeytsiv> (Retrieved 31 August 2018).
4. Schlogel K. (2018) *Arkheologiya komunizmu, abo Rosiya u XX stolitti. Rekonstruktsiya kartyny* [Archeology of Communism, or Russia in the XXth Century. A Reconstruction of the Situation] (trans. from German by I. Vitrykush). Kyiv: Dukh i litera, 120 pp.
5. Schlogel K. (2017) *Das sowjetische Jahrhundert. Archdologie einer untergegangenen Welt* [The Soviet Century. An Archeology of a Lost World] (912 pp.). Available at: http://www.beck-shop.de/fachbuch/leseprobe/20712533_Leseprobe_Schl%C3%B6gelDasSowjetischeJH.pdf (Retrieved 31 August 2018).